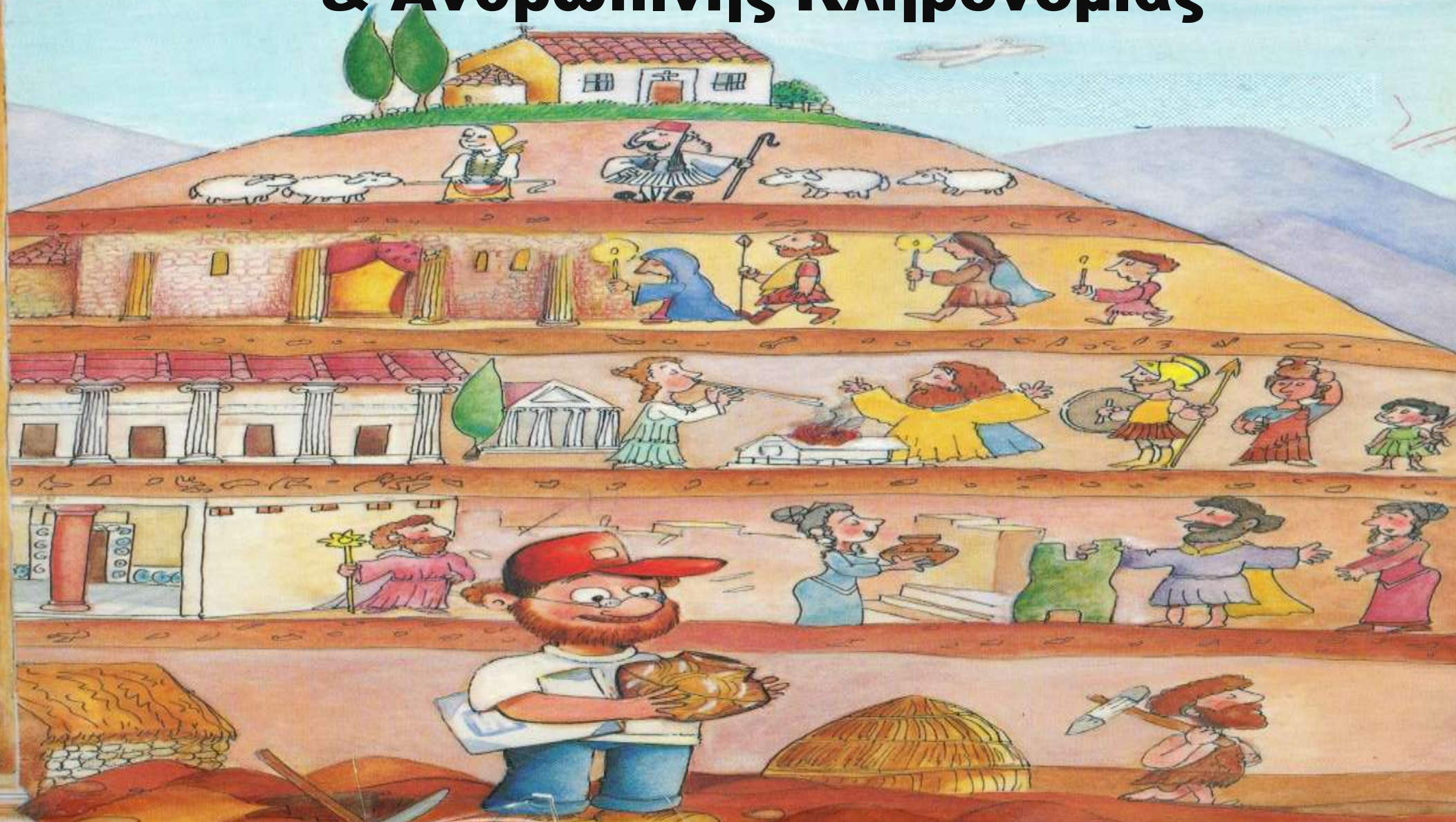

Προστασία της Γεωλογικής, Γεωγραφικής & Ανθρώπινης Κληρονομιάς

Εικόνα: Βαλαβάνης, Π.1995: Ο λόφος με τα κρυμμένα μυστικά. Αθήνα: Ακρίτας

Δρ Ελένη Σιμώνη, μέλος ΕΔΙΠ Τμήμα Γεωλογίας Πανεπιστημίου Πατρών hsimoni@upatras.gr

ΜΕΡΟΣ Α΄

Θεσμικό πλαίσιο

Νομοθεσία

Πολιτιστικό περιβάλλον

Στο πρώτο μεταπολιτευτικό Σύνταγμα του 1975 εισάγεται με το άρθρο 24 η έννοια του **πολιτιστικού περιβάλλοντος το οποίο μαζί με το φυσικό περιβάλλον τίθενται υπό την προστασία και τον έλεγχο του κράτους.** Στην εποχή του αποτέλεσε πρωτοτυπία διεθνώς καθώς δεν ήταν σύνηθες να εισάγονται ανάλογες ρυθμίσεις σε επίπεδο συνταγματικών διατάξεων και κυρίως να αντιμετωπίζονται ενιαία φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Στη συνέχεια ψηφίστηκαν νόμοι που όριζαν συγκεκριμένα μέτρα που θα έπαιρνε η πολιτεία.

Σύνταγμα του 1975

Χριστοφιλόπουλος, 2002, 24· Σκουρής & Τροβά, 2003: 30-31.

Πολιτιστικό περιβάλλον

είναι «τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά, ως ταύτα διεμορφώθησαν εκ της παρεμβάσεως και των σχέσεων του ανθρώπου μετά του φυσικού περιβάλλοντος, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων και της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς της Χώρας» (Α1§6).

Νόμος 360/1976

« Περὶ Χωροταξίας και Περιβάλλοντος » (ΦΕΚ Α' 151)

Πολιτιστικό περιβάλλον

Στο πιο πρόσφατα αναθεωρημένο Σύνταγμα του 2001 η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος δεν αποτελεί μόνο υποχρέωση του κράτους αλλά αναγνωρίζεται **ως ατομικό δικαίωμα** (Α24§1).

Επίσης, προβλέπει την επιβολή μέσω νόμων, περιοριστικών μέτρων της ιδιοκτησίας για την προστασία, μνημείων, περιοχών και παραδοσιακών στοιχείων (Α24§6).

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς γίνεται χάριν:

α) της ιστορικής μνήμης της παρούσης και των μελλοντικών γενεών

και

β) της αναβάθμισης του πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Πολιτιστικά αγαθά

Είναι οι μαρτυρίες της ύπαρξης της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου (Α2ξα).

Περιλαμβάνονται:

- **τα άυλα** (Α1ξ2) και
- **τα υλικά**, που ονομάζονται μνημεία (Α2ξβ).

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002)

Μνημεία

Είναι τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Διακρίνονται σε:

- **Αρχαία μνημεία**
- **Νεότερα μνημεία**
- **Ακίνητα μνημεία**
- **Κινητά μνημεία**

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α2ξβ

Μνημεία

Είναι τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Διακρίνονται σε:

- **Αρχαία μνημεία**

Νοούνται όλα τα πολιτιστικά αγαθά που χρονολογούνται έως και το 1830. Στα αρχαία μνημεία **συμπεριλαμβάνονται σπήλαια και παλαιοντολογικά κατάλοιπα** για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη (Α2§β).

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α2§β

Μνημεία

Είναι τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Διακρίνονται σε:

- **Νεότερα μνημεία**

Νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που είναι μεταγενέστερα του 1830 και των οποίων η προστασία επιβάλλεται λόγω της **ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας** τους (Α2§β).

Τα νεότερα πολιτιστικά αγαθά... χαρακτηρίζονται μνημεία λόγω της ιδιαίτερης **αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, κοινωνικής, εθνολογικής, λαογραφικής, τεχνικής, βιομηχανικής** ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους (Α6§1β, γ).

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α2§β και Α6§1β, γ

Μνημεία

Είναι τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Διακρίνονται σε:

- **Ακίνητα μνημεία**

Νοούνται τα μνημεία που υπήρξαν συνδεδεμένα με το **έδαφος** και παραμένουν σε αυτό ή στο **βυθό της θάλασσας** ή στον **πυθμένα λιμνών ή ποταμών**, καθώς και τα μνημεία που βρίσκονται στο έδαφος ή στο βυθό της θάλασσας ή στον πυθμένα λιμνών ή ποταμών και δεν είναι δυνατόν να μετακινηθούν χωρίς βλάβη της αξίας τους ως μαρτυριών.

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α2ξβ

Μνημεία

Είναι τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Διακρίνονται σε:

- **Κινητά μνημεία**
Νοούνται τα μνημεία που δεν θεωρούνται ακίνητα.

Αρχαιολογικοί χώροι

«Ως αρχαιολογικοί χώροι νοούνται εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς, οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται αρχαία μνημεία ή αποτέλεσαν ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν από τους αρχαιοτάτους χρόνους έως και το 1830 μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα.

Οι αρχαιολογικοί χώροι περιλαμβάνουν και το απαραίτητο ελεύθερο περιβάλλον που επιτρέπει στα σωζόμενα μνημεία να συντίθενται σε ιστορική, αισθητική και λειτουργική ενότητα.»

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α2ξγ

Αρχαιολογικοί χώροι (παραδείγματα)

<https://www.thebest.gr/article/329928->

«Εγκρίνεται η οριστική οριοθέτηση του **αρχαιολογικού χώρου του Τείχους Δυμαίων** (Κάστρο της Καλογριάς) παρά το ακρωτήριο Άραξος, Δήμου Δυτικής Αχαΐας, ... για λόγους προστασίας των σημαντικών αρχαίων καταλοίπων, δηλαδή μυκηναϊκής τειχισμένης με κυκλώπειο τείχος ακρόπολης, με χρήση και στους μεταγενέστερους χρόνους.»

Αρχαιολογικοί χώροι (παραδείγματα)

"Χαρακτηρίζουμε ως αρχαιολογικό χώρο τη θαλάσσια περιοχή όρμου Μεθώνης Νομού Μεσσηνίας για την αποτελεσματικότερη προστασία των ναυαγίων που εντοπίζονται στη θαλάσσια περιοχή ανατολικά του ακρωτηρίου Σπίθα της νήσου Σαπιέντζα, κοινότητας Μεθώνης .

.....

Τα αρχαιολογικά ευρήματα στο βυθό κοντά στο βόρειο ακρωτήριο της Σαπιέντζας (ακρωτήριο Καρσί) απέναντι από τη Μεθώνη, έχουν πρωτοεντοπισθεί από ντόπιους ψαράδες, γύρω στο 1920. Το 1925, ο ιστοριοδίφης δικηγόρος Διονύσιος Πόταρης (1860-1932), με την υπόδειξη των ψαράδων, εντόπισε αλλά και κατέγραψε τα "μάρμαρα", σε απόσταση 50-60 μέτρα από τη βόρεια ακτή της Σαπιέντζας και σε βάθος 6-7 μέτρων. Τότε σχημάτισε την ορθή γνώμη ότι επρόκειτο για ναυάγιο πλοίου, που μετέφερε αρχαιότητες.

(http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=19846&theme_id=388)

Αρχαιολογικοί χώροι (παραδείγματα)

Ναυάγιο εμπορικού πλοίου στην Περιστερά
© Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
© Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

«Κηρύσσουμε ως αρχαιολογικό χώρο, ολόκληρη την νήσο Κυρά Παναγιά Δήμου Αλοννήσου Β. Σποράδων, καθώς και την περιβάλλουσα την νήσο θαλάσσια περιοχή, που αποτελεί το ήδη κηρυγμένο από το ΥΠΕΧΩΔΕ θαλάσσιο πάρκο Βορείων Σποράδων, όπως οριοθετείται στον επισυναπτόμενο χάρτη του Π.Δ. της 16.5.92 (ΦΕΚ 519/Δ/28.5.92), για την καλύτερη προστασία των εκεί εντοπισθέντων τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα αρχαιοτήτων, που προέρχονται είτε από ναυάγια είτε από οικισμούς και καλύπτουν χρονολογικά την παλαιολιθική - νεολιθική έως και την Βυζαντινή περίοδο»

(http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=19848)

Ιστορικοί τόποι

Νοούνται είτε εκτάσεις στην ξηρά ή στη **θάλασσα** ή στις **λίμνες** ή στους **ποταμούς**, που απετέλεσαν ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν το **χώρο** **εξαίρετων ιστορικών ή μυθικών γεγονότων**, ή **εκτάσεις που περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται μνημεία μεταγενέστερα του 1830, είτε σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης μεταγενέστερα του 1830**, τα οποία συνιστούν χαρακτηριστικούς και ομοιογενείς χώρους, που είναι δυνατόν να οριοθετηθούν τοπογραφικά, και των οποίων επιβάλλεται η προστασία λόγω της λαογραφικής, εθνολογικής, κοινωνικής, τεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους.

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α2ξδ

Ιστορικοί τόποι (παραδείγματα)

"Χαρακτηρισμός ως ιστορικού τόπου του αργούντος μεταλλείου στην περιοχή «Βουβές» που βρίσκεται ανατολικά του οικισμού Λιμενάρια στη νήσο Θάσο (Ν. Καβάλας)."

"Το μεταλλουργικό συγκρότημα και το μεταλλείο είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μεταλλευτική ιστορία τόσο της Θάσου όσο και της Ελλάδος συνολικά και αποτελεί σημείο αναφοράς και ιστορικής μνήμης για τους κατοίκους. "

Ιστορικοί τόποι (παραδείγματα)

<http://atticawetlands.eu/?project=limni-kourmoundourou>

"Χαρακτηρίζομεν ως ιστορικόν τόπον την λίμνην Κουμουνδούρου παρά τον Σκαραμαγκά Αττικής και καθορίζομεν ζώνην προστασίας πλάτους (50) πενήκοντα μέτρων περίξ αυτού".

Η λίμνη συνδεόταν κατά την αρχαιότητα με τους μύθους της Δήμητρας και της Περσεφόνης και με τα Ελευσίνια μυστήρια, καθώς από εκεί διερχόταν η Ιερά Οδός. Έχουν ανακαλυφθεί αρχαιολογικά κατάλοιπα εντός και πλησίον της.

Τοπίο

Ένα μέρος μιας γεωγραφικής περιοχής, έτσι όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ανθρώπους, και του οποίου ο χαρακτήρας προκύπτει από τη δράση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων, όπως και από τις αναμεταξύ τους αμοιβαίες επιδράσεις.

**Συμβούλιο της Ευρώπης - Σύμβαση Φλωρεντίας
«Για το Ευρωπαϊκό τοπίο» (20/10/2000)**

Η σύμβαση κυρώθηκε από την Ελληνική Βουλή (ν. 3827/ ΦΕΚ Α'30/25-2- 10)

Το Συμβούλιο της Ευρώπης παραδεχόμενο ότι «η Ευρωπαϊκή Αρχαιολογική Κληρονομιά κινδυνεύει από αφανισμό εξαιτίας μεταξύ άλλων και του **αυξανόμενου αριθμού κατασκευαστικών έργων μείζονος σημασίας...**» (Προοίμιο)

...αναγνωρίζουν την ανάγκη προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς με διαδικασίες που θα εξασφαλίζουν τη συνεργασία μεταξύ αρχαιολόγων, πολεοδόμων και χωροτακτών (Άρθρο 5) και την παροχή επαρκών οικονομικών πόρων είτε από το δημόσιο είτε από τον ιδιωτικό τομέα (Άρθρο 6).

Συμβούλιο της Ευρώπης - Σύμβαση της Μάλτας «Για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς» (Βαλέτα, 16/1/1992)

Η σύμβαση κυρώθηκε από την Ελληνική Βουλή (ν. 3378/ ΦΕΚ Α' 203/19-8- 05) και ετέθη σε ισχύ στις αρχές του 2007 (ΦΕΚ Α' 283/29-12-06).

Πολιτιστική κληρονομιά

Πολιτιστική κληρονομιά είναι ένα σύνολο πόρων που κληροδοτείται από το παρελθόν και το οποίο οι άνθρωποι θεωρούν, ανεξαρτήτως ιδιοκτησίας, ως αντανάκλαση και έκφραση σταθερά εξελισσόμενων αξιών, πεποιθήσεων, γνώσεων και παραδόσεων. **Εμπεριέχει όλες τις πτυχές του περιβάλλοντος που απορρέουν από τη διάδραση ανθρώπων και τόπων διαχρονικά (A2).**

(η σύμβαση τονίζει με έμφαση ότι η Π.Κ. αποτελεί **ανθρώπινο δικαίωμα**)

Συμβούλιο της Ευρώπης - Σύμβαση Πλαίσιο του Φάρο
«Για την αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την Κοινωνία» (27-10-2005)

Αρχαιολογική έρευνα

... νοείται η έρευνα του εδάφους, του υπεδάφους, του βυθού της θάλασσας ή του πυθμένα λιμνών ή ποταμών, με σκοπό τον εντοπισμό ή την αποκάλυψη αρχαίων μνημείων και των πάσης φύσεως κατάλοιπων που σχετίζονται με την ανθρώπινη δραστηριότητα. Οι αρχαιολογικές έρευνες πεδίου είναι: α) οι συστηματικές ανασκαφές, β) οι σωστικές και διερευνητικές ανασκαφές που διενεργούνται από την Υπηρεσία, γ) οι παντός είδους επιφανειακές και λοιπές επιστημονικές έρευνες με αρχαιολογικό σκοπό που διενεργούνται με γεωφυσικές, γεωλογικές ή άλλες μεθόδους δ) η διερεύνηση εναλίων ή λιμναίων ή ποταμίων αρχαιοτήτων και ε) οι έρευνες σε σπήλαια και σε παλαιοντολογικά κατάλοιπα εκτός σπηλαίων για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη.

Αρχαιολογική έρευνα- Συστηματικές ανασκαφές

A36§1

...διενεργούνται από επιστημονικούς, ερευνητικούς ή εκπαιδευτικούς οργανισμούς...

Για τη διενέργεια ανασκαφής απαιτείται απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού.

A36§5

... τη διεύθυνση ανασκαφής που αφορά σε παλαιοντολογικές αποθέσεις αναλαμβάνουν από κοινού ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ και ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑΣ ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ...

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) A36§1 και 5.

Αρχαιολογική έρευνα- Άλλες μορφές έρευνας

A38§1

Οι διατάξεις του Α36 εφαρμόζονται αναλόγως στις επιφανειακές ή άλλης μορφής αρχαιολογικές έρευνες, λαμβανομένου υπόψη του μη καταστροφικού χαρακτήρα τους.

Νόμος 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 153/ 28-6-2002) Α38§1

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ιστορική αναδρομή:
Η διαχείριση της πολιτιστικής
κληρονομιάς ως επίδειξης
πλούτου, δύναμης &
κυριαρχίας

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας

Ρωμαϊκή περίοδος

Πολλά έργα τέχνης, προϊόντα λεηλασίας, αγοραπωλησίας ή δωροδοκίας στις πόλεις που κατακτούσαν οι Ρωμαίοι, κατέληγαν στη Ρώμη και εκτίθεντο σε δημόσια ή ιδιωτικούς χώρους. Οι αυτοκράτορες προπαγάνδιζαν έτσι τη δύναμή τους, αφού σημασία δεν είχε η καλλιτεχνική αξία των εκθεμάτων, αλλά ο τόπος προέλευσής τους, που πια αποτελούσε ρωμαϊκή κτήση (Bergmann, 1995: 89-90)

Αναδυομένη Αφροδίτη
Ρωμαϊκό αντίγραφο έργου του Απελλή Πομπηία,
Casa della Venere in Conchiglia, 1ος αι. μ.Χ.

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας

©Gryffindor - Public Domain

4^{ος} αι. κ.ε.

Η συνήθεια των Ρωμαίων αυτοκρατόρων συνεχίστηκε και στο Βυζάντιο. Πολλά έργα τέχνης μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.

Ο τρικάρηνος όφης, που εικονίζεται μπροστά, προέρχεται από τους Δελφούς και μεταφέρθηκε από τον Κωνσταντίνο στην Βασιλεύουσα ως συμβολικό θεμέλιο της νέας πόλης (Stephenson, 2016)

Ο οβελίσκος του Θεοδοσίου Α' αφαιρέθηκε από τη θέση του στο ναό του Καρνάκ στην Αίγυπτο και μεταφέρθηκε σε διάφορα σημεία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έως ότου λάβει την οριστική του θέση στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης (Parker, 2006).

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας

1573

Ο αρχηγός της υπεύθυνης για τις αρχαιότητες διοίκησης του Βατικανού φέρει τον τίτλο: **ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ, ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΡΥΧΕΙΩΝ.**

Σε αυτή την περίπτωση η γνώση του παρελθόντος αποτελεί εργαλείο δύναμης, διότι η αρχαιότητα γίνεται πηγή πλούτου συμβολικού και φυσικού. Το Βατικανό έχει δικαίωμα να αποφασίζει για την τύχη των μνημείων (ποια πρέπει να διατηρηθούν και ποια πρέπει να πωληθούν σαν πρώτη ύλη για την ανοικοδόμηση της Ρώμης) και τα αντιμετωπίζει όπως τα ορυχεία & τα μεταλλεία, δηλαδή ως διαθέσιμο πόρο προς εκμετάλλευση (Schnapp, 1996: 181-184).

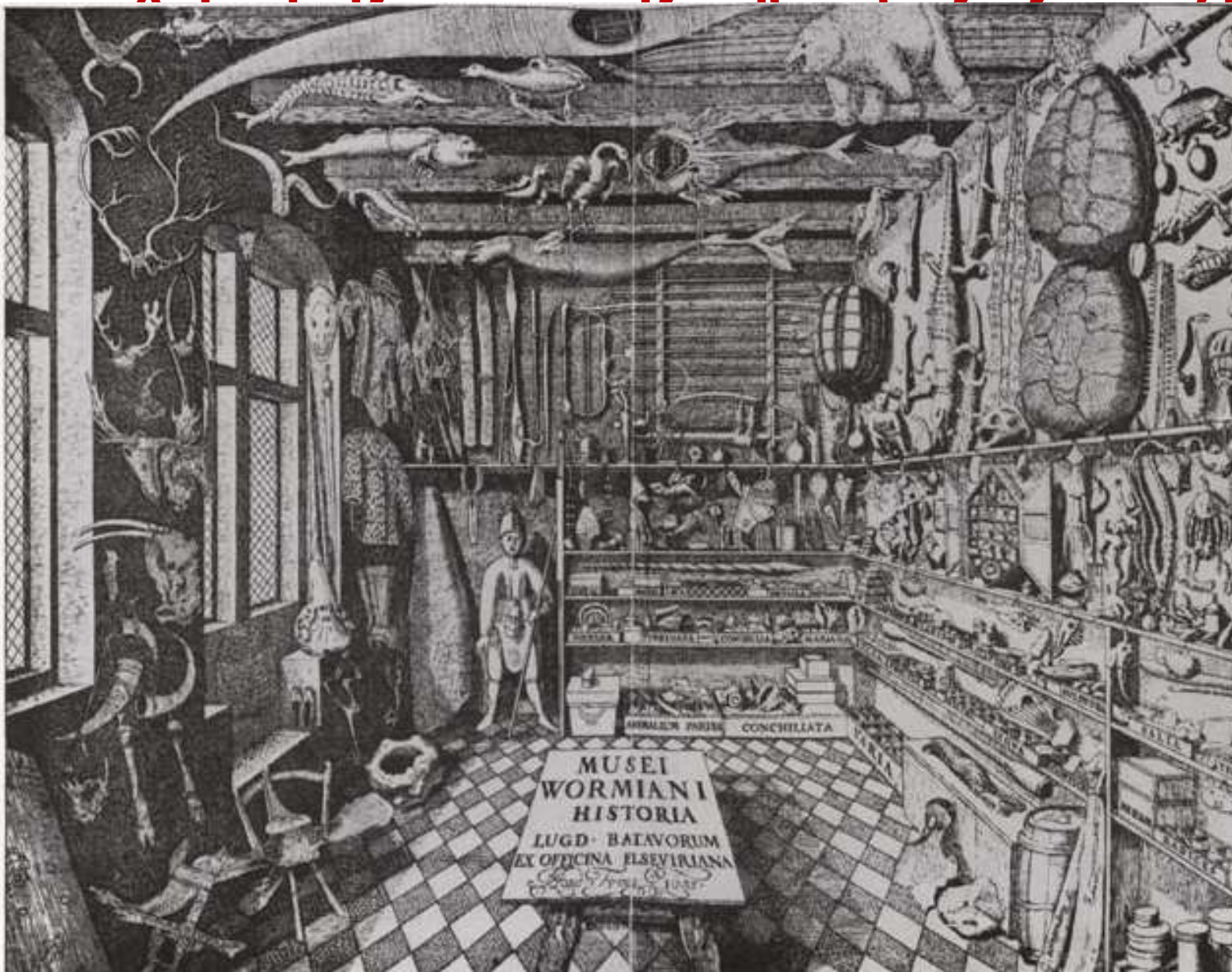

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας

16^{ος} -17^{ος} αι.

Αυτή την εποχή ανάμεσα στους λογίους και μέσα στις πριγκηπικές αυλές αναπτύσσονται συλλογές αντικειμένων, που δεν λογίζονται αποκλειστικά ως θησαυροί αλλά ως αντιπροσωπευτικά είδη του κόσμου, των οποίων η πρωταρχική ιδιότητα συνίσταται στην ιδιαιτερότητα, στην πολυτιμότητα και τη σπανιότητά τους. Στόχος των συλλογών είναι η συγκέντρωση όσο των περισσότερων αντικειμένων με τη μεγαλύτερη ποικιλία στον ελάχιστο δυνατό χώρο.

Απολιθώματα, ορυκτολογικά δείγματα, αρχαιολογικά λείψανα και εθνογραφικά αντικείμενα χρησιμοποιούνται σε μια προσπάθεια αποτύπωσης και ταξινόμησης του αισθητού κόσμου. Έτσι η διαχείριση των αντικειμένων αυτών αποκτά και έναν διδακτικό στόχο. (Schnapp, 1996: 251-254)

"The cabinet of curiosities: Ole Worms museum in Copenhagen, seen in a 1655 engraving, mixed ethnographic materials with unusual natural-history specimens. Private collection."

ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (18^{ος} αι.)

“Οι βάρβαροι και οι σκλάβοι μισούσαν τις επιστήμες και κατέστρεψαν τα μνημεία, οι ελεύθεροι άνθρωποι τα αγαπούν και τα συντηρούν...”

Ομιλία του Αββά Gregoire το 1794 στην Γαλλική Εθνοσυνέλευση εναντίων των πράξεων βανδαλισμού των μνημείων, που είχαν προηγηθεί κατά τη Γαλλική Επανάσταση (Tauber, 2009: 33)

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας 18^{ος}-19^{ος} αι.

© Wellcome Collection - CC BY 4.0

Πρώτες επιπτώσεις από τη βιομηχανική επανάσταση στις πόλεις της Ευρώπης. Η μόλυνση της ατμόσφαιρας και οι ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας οδηγούν την άρχουσα τάξη σε αναζήτηση του χαμένου παράδεισου και καταφεύγουν στην αρχαιότητα. Αναπτύσσεται ο Ρομαντισμός που βασίζεται στην πίστη ότι η ζωή στα αρχαία χρόνια ήταν πιο αγνή και οι άνθρωποι πιο αθώοι.

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας 18^{ος}-19^{ος} αι.

© Klaus with K - CC BY-SA 3.0

*Studley Royal Park, N. Yorkshire, UK
Περιλαμβάνει μεταξύ άλλων ερείπια του 12^{ου} αι. &
ελληνοπρεπές κτίσμα του 18^{ου} αι.*

© Mike & Kirsty Grundy - CC BY-SA 2.0

© Iain Gilmour - www.silverexpressions.co.uk

Ανάμεσα στα άλλα χαρακτηριστικά του κινήματος του Ρομαντισμού είναι η λατρεία των ερειπίων, που οδήγησε πολλούς ευγενείς της Ευρώπης να αγοράσουν κτήματα που περιείχαν αρχιτεκτονικά λείψανα παλαιότερων περιόδων ή να ανεγείρουν οικοδομήματα με σαφή επιρροή από τον Ελληνορωμαϊκό πολιτισμό (Woodward, 2001)

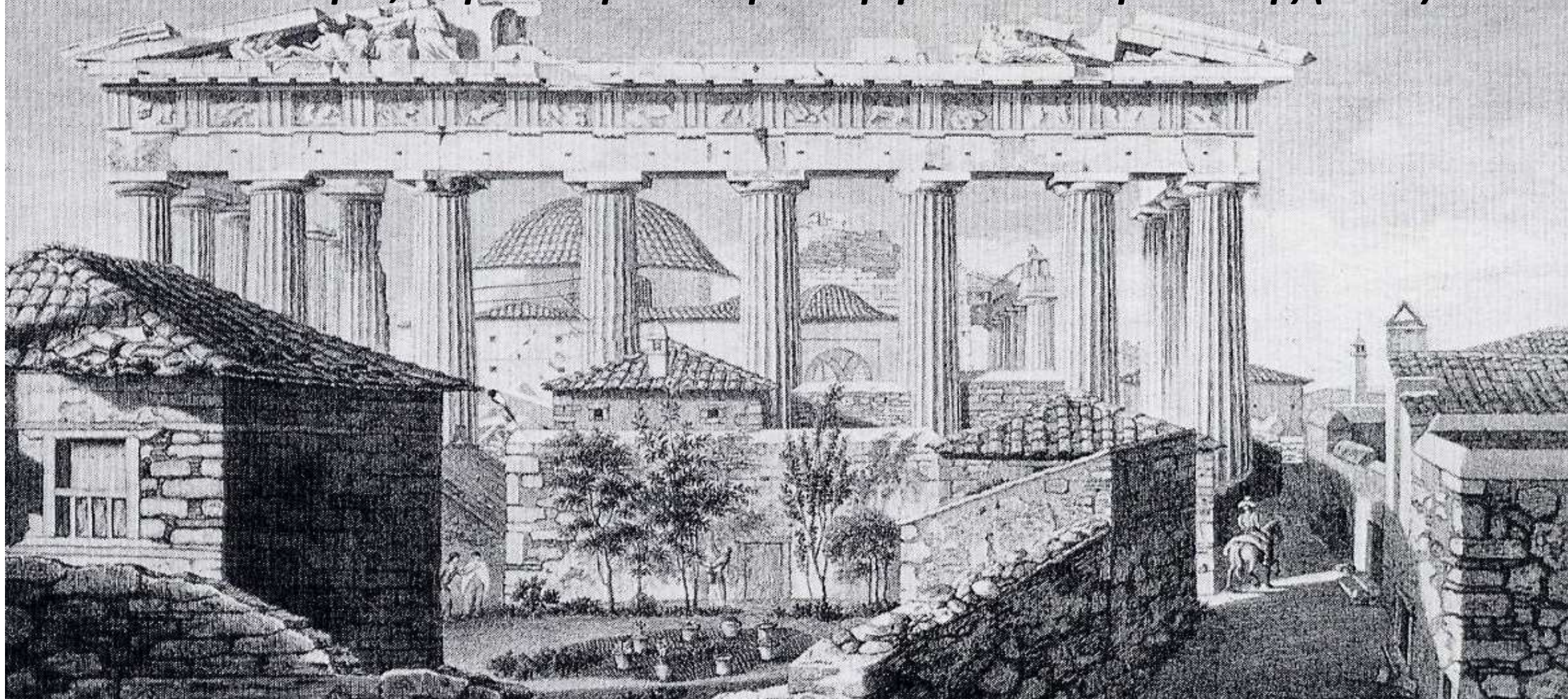

**Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας
19^{ος} αι.**

**Χρήση αρχαιολογίας για την
οικοδόμηση και νομιμοποίηση
των ανεξάρτητων εθνών κρατών
της Ευρώπης και την καλλιέργεια
του εθνικισμού ανάμεσα
στους κατοίκους τους.**

**Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας
Αθήνα, Ακρόπολη. Γενική άποψη του εσωτερικού της (1765).**

W. Pats. Από την έκδοση «Antiquites of Athens», Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

Στο πλάτωμα της Ακρόπολης καθ' όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου υπήρχαν οικήματα στα οποία κατοικούσε η Οθωμανική φρουρά του κάστρου. Στο εσωτερικό του Παρθενώνα λειτουργούσε τζαμί.

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας

Αθήνα, Ακρόπολη. Εσωτερικό του Παρθενώνα, μ. 19ου αι.

Η αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης, σύμβολο των υψηλότερων πνευματικών επιτευγμάτων της αρχαίας Ελλάδας, αλλά και κατεξοχήν σημείου αναγνώρισης της νέας Ελλάδας από την Ευρώπη, προσέλαβε από την ίδρυση του ελληνικού κράτους εθνική σημασία.

(<https://ysma.gr/αναστήλωση/ιστορικό-αναστηλωτικών-επεμβάσεων/>)

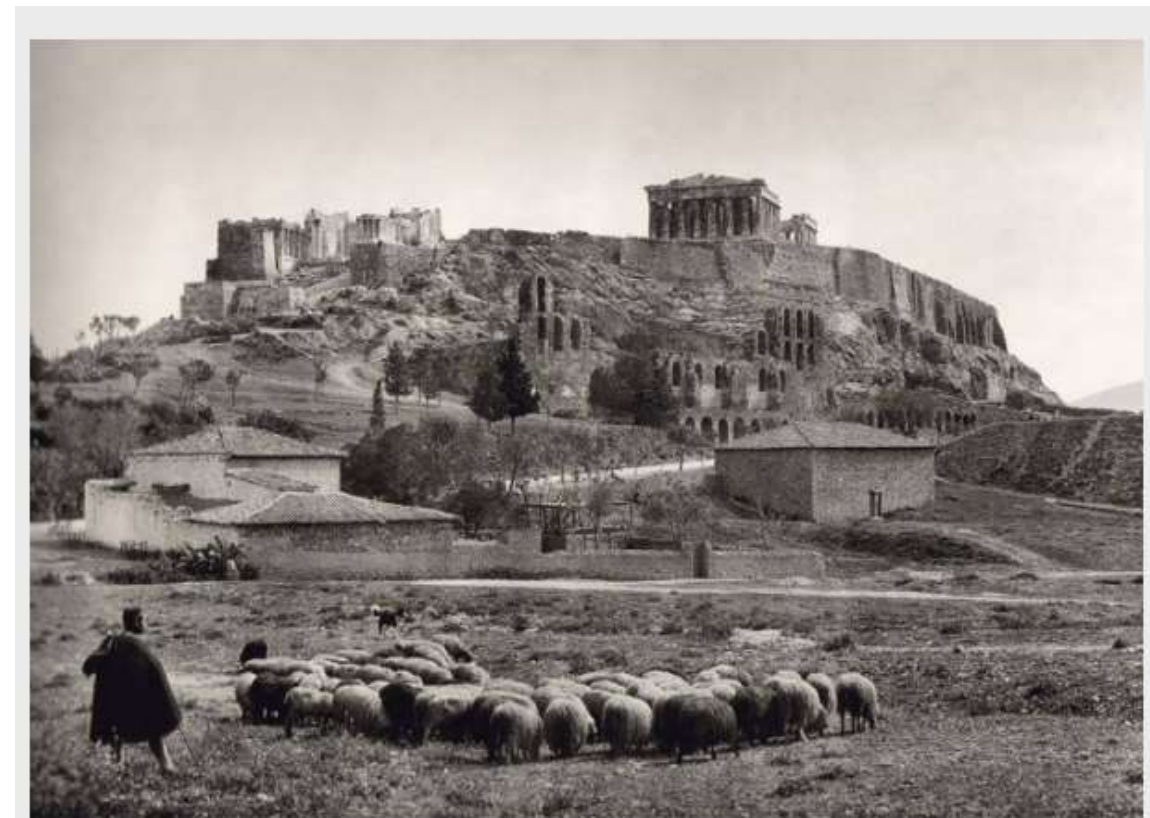
1830: ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

1836: Αρχίζουν οι εργασίες αναστήλωσης των μνημείων του Βράχου της Ακρόπολης. Καθαιρούνται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της πλούσιας ιστορικής διαδρομής του χώρου, όπως οι οχυρώσεις, το μεσαιωνικό παλάτι των Προπυλαίων, οι φράγκικοι θόλοι της Πινακοθήκης, το τζαμί, η πυριτιδαποθήκη, ο Φράγκικος Πύργος των Προπυλαίων, και διάφορες οικίες.

Ό,τι διατηρείται ανήκει κυρίως στην κλασική φάση των μνημείων και απηχεί την ακτινοβολία του «Χρυσού αιώνα» (5^{ος} αι. π.Χ.) (Κόκκου, 1977: 114/ Μαλούχου-Tufano, 1998: 27 – 28, 56 /Hamilakis, 2007: 86 – 92).

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως επίδειξης πλούτου, δύναμης & κυριαρχίας

Αθήνα, Ακρόπολη. Άποψη από τα Δυτικά

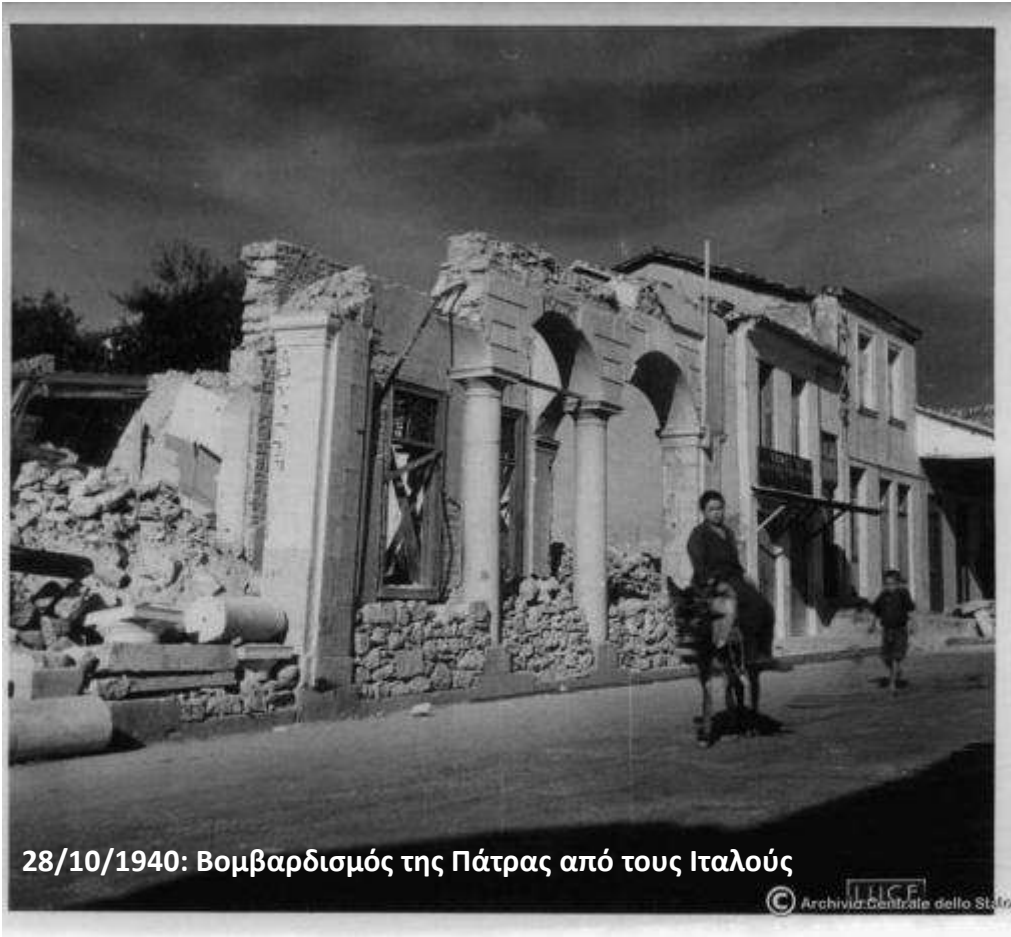

Βοσκός με το κοπάδι του στην Ακρόπολη το 1903. Φωτογράφος: Fred Boissonnas
(Συλλογή Χάρη Γιακουμή / Kallimages, Παρίσι)

Στο ανατολικό άκρο της Ακρόπολης δέσποζε ο πύργος που είχαν ανεγείρει οι Φράγκοι που διοικούσαν το Δουκάτο των Αθηνών τον 13ο αι. Σε αυτόν φυλακίστηκε και δολοφονήθηκε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος το 1825. Ο πύργος κατεδαφίστηκε το 1874.

Μνημεία και πόλεμος

Η συστηματική καταστροφή μνημείων κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων υπήρξε από την αρχαιότητα ένας συνηθισμένος τρόπος άσκησης βίας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς των «εχθρών». Πολλές από αυτές τις καταστροφές δεν εξυπηρετούσαν κανένα στρατηγικό σχέδιο και θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί, χωρίς να αλλάξει η πορεία του πολέμου.

Από τα τέλη του 19^{ου} αι. και εξής, υπογράφηκαν ποικίλες διεθνείς συνθήκες που αναγνώριζαν την ανάγκη προστασίας των απειλούμενων πολιτιστικών τόπων από τον πόλεμο (Hague Conventions of 1899 & 1907/ UNESCO 1954).

Επιπλέον, η Γ.Σ. της UNESCO το 1972 αναγνώρισε ότι οι μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μπορούσαν να θέσουν υπό απειλή την φυσική και πολιτιστική κληρονομιά και σε καιρό ειρήνης και ψήφισε σχετική Συνθήκη (UNESCO 1972).

Μνημεία και πόλεμος

Arras, Γαλλία: Grand Place

Το Αρράς μια πόλη της β. Γαλλίας υπέστη διαδοχικές δραματικές καταστροφές κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918), λόγω της γεωγραφικής του θέσης κοντά στη γραμμή του μετώπου. Μέχρι το τέλος του πολέμου τα δύο τρίτα της πόλης είχαν ισοπεδωθεί. Μεταξύ αυτών και δύο μεγάλες πλατείες με χαρακτηριστικά κτίρια Μπαρόκ (17^{ος}-18^{ος} αι.)

Με το πέρας του πολέμου αποφασίστηκε η ανοικοδόμηση του χώρου. Κατασκευάστηκαν πιστά αντίγραφα των παλαιών κτιρίων, χρησιμοποιώντας όπου ήταν δυνατόν παρόμοια υλικά δομής και υιοθετώντας το αρχιτεκτονικό στυλ των κατεστραμμένων κτισμάτων σε μια προσπάθεια να αποδοθεί η εικόνα του χώρου, ακριβώς όπως ήταν προπολεμικά.

Μνημεία και πόλεμος

Coventry, Αγγλία: Καθεδρικός ναός Αγ. Μιχαήλ

Ο καθεδρικός ναός του Αγ. Μιχαήλ (κτίσμα του 14^{ου} αι.) καταστράφηκε εξαιτίας ενός ανελέητου βομβαρδισμού των ναζιστικών δυνάμεων που έπληξε την πόλη Coventry στην Αγγλία στις 14/11/ 1940.

Το κτίριο δεν επισκευάστηκε ποτέ. Σήμερα δίπλα του στέκεται ένας νέος ναός, ενώ ό,τι απέμεινε όρθιο από τον παλιό αποτελεί πλέον μέρος του Κήπου της Θύμησης, για να μην ξεχαστεί ποτέ το συμβάν (Mansell, 1979: 178).

UNESCO

είναι ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό. Ιδρύθηκε την επαύριο της λήξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το 1945. Αποστολή της είναι η προαγωγή της ειρήνης, της βιώσιμης ανάπτυξης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διευκολύνοντας τη συνεργασία και το διάλογο μεταξύ των εθνών.

UNITED NATIONS

Educational, Scientific, Cultural Organization

UNESCO

Η πρώτη μεγάλη παρέμβαση (1960-1980) ήταν η εκστρατεία σωτηρίας των μνημείων της Νουβίας στην Αίγυπτο και αποτελεί παράδειγμα διακρατικής συνεργασίας για τη διαχείριση της φυσικής & πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου. Η εκστρατεία αφορούσε στην μετακίνηση από την αρχική τους θέση και την επανατοποθέτησή τους 6 μνημειακών συνόλων που απειλούνταν από την κατασκευή φράγματος στο Νείλο ποταμό, έργο υψίστης σημασίας για την επιβίωση των κατοίκων της περιοχής.

UNITED NATIONS

Educational, Scientific, Cultural Organization

1964-1968

Αμπού
Σιμπέλ

διαχείριση
φυσικής &
πολιτιστικής
κληρονομιάς
σε καιρό
ειρήνης

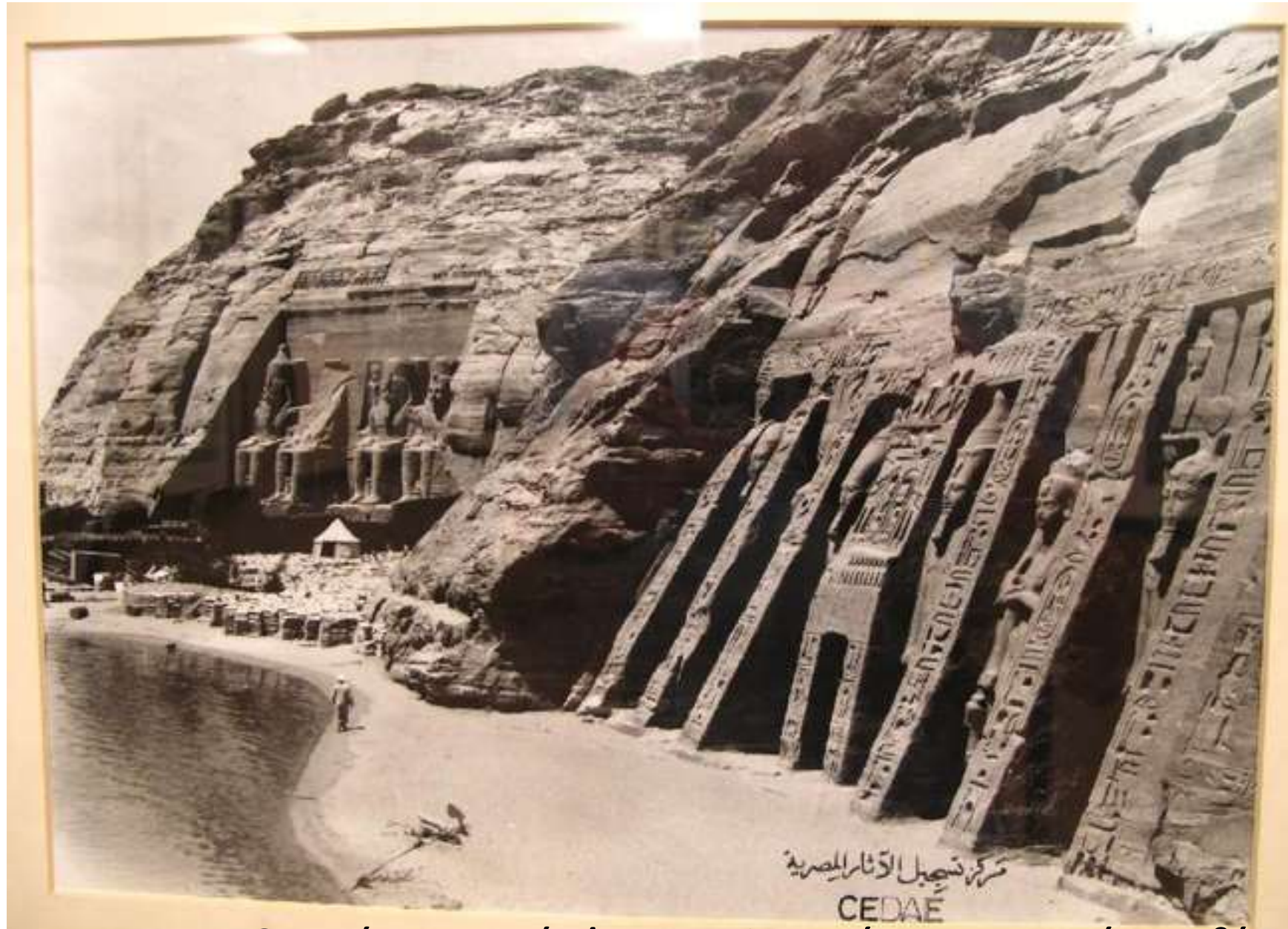

Το πρώτο μεγάλο έργο της UNESCO

1964-1968

Αμπού
Σιμπέλ

μεταφορά των
ναών με σκοπό
την σωτηρία
τους εξαιτίας
κατασκευής
φράγματος στο
Νείλο

Οι ναοί του Ραμσή Β' και της Νεφερτάρι στην αρχική τους θέση,
όπου επρόκειτο να κατασκευαστεί ένα φράγμα πολύ μεγάλης σημασίας
για την επιβίωση των κατοίκων της περιοχής

1964-1968

Αμπού
Σιμπέλ

μεταφορά των
ναών με σκοπό
την σωτηρία
τους εξαιτίας
κατασκευής
φράγματος στο
Νείλο

© Per-Olow Anderson - Public Domain

1964-1968

Αμπού
Σιμπέλ

Αναπαράσταση της αρχικής και της νέας θέσης των ναών
σε σχέση με το επίπεδο νερού της τεχνητής λίμνης στο Ασουάν.

μεταφορά των
ναών με σκοπό
την σωτηρία
τους εξαιτίας
κατασκευής
φράγματος στο
Νείλο

1964-1968

Αμπού Σιμπέλ

μεταφορά των
ναών με σκοπό
την σωτηρία
τους εξαιτίας
κατασκευής
φράγματος στο
Νείλο

© yousef_alam - CC BY-SA 3.0

**Οι ναοί του Ραμσή Β' και της Νεφερτάρι
στη σημερινή τους θέση
(200 μέτρα ενδότερα και 65 μέτρα ψηλότερα)**

1964-1968

Αμπού Σιμπέλ

μεταφορά των
ναών με σκοπό
την σωτηρία
τους εξαιτίας
κατασκευής
φράγματος στο
Νείλο

Οι ναοί του Ραμσή Β' και της Νεφερτάρι
στη σημερινή τους θέση, Google Earth.

10 Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς UNESCO

γύρω από την Πάτρα σε ακτίνα 200χλμ

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Διαχείριση και προστασία
πολιτιστικής κληρονομιάς με
μη καταστρεπτικές μεθόδους –
Αρχαιολογία Τοπίου

Διαχείριση και προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς με μη καταστρεπτικές μεθόδους – Αρχαιολογία Τοπίου

Αρχαιολογία Τοπίου

Μελετά τη διαχρονική παρουσία του ανθρώπου στο χώρο μέσω της έρευνας των υλικών του καταλοίπων. Ο ανθρωπογενής χαρακτήρας του τοπίου εντοπίζεται στα υλικά κατάλοιπα που συνδέονται με την οικονομική δραστηριότητα, την χωροταξία και την πολεοδομία, τη διαχείριση του νερού και άλλων φυσικών πόρων, την ανάγκη επικοινωνίας και μεταφορών, την άσκηση εξουσίας & δύναμης, την έκφραση θρησκευτικής πίστης.

Διαχείριση και προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς με μη καταστρεπτικές μεθόδους – Αρχαιολογία Τοπίου

Αρχαιολογία Τοπίου

Ακολουθούν μερικά παραδείγματα υλικών καταλοίπων: άνδηρα, κάμποι (πόλγες), δολίνες, βοσκοτόπια, μύλοι, λιοτρίβια, πατητήρια, σύνορα, φράχτες, ξερολιθιές, δρόμοι, καλντερίμια, μονοπάτια, «σκάλες», ποτάμια, γεφύρια, λιμάνια, χάνια, χωριά, κοινότητες, ενορίες, μαχαλάδες, οικίες, σχολεία, άλλα κτίσματα, ναοί, νεκροταφεία, βρύσες, πηγάδια, αποστραγγιστικά ή αρδευτικά κανάλια (μάνες), καταβόθρες, υδραγωγεία, στέρνες ανοιχτές ή κλειστές, φράγματα, νεροτριβές, αλυκές, λατομεία, μεταλλεία, θέσεις απόληψης πηλού, καμίνια, ασβεστοκάμινα, ακροπόλεις, κάστρα, πύργοι, ξωκκλήσια, εικονοστάσια, άλση, επιφανειακά κινητά ευρήματα (κεραμίδια, όστρακα, αγνύθες, ειδώλια, λίθινα εργαλεία, αρχιτεκτονικά μέλη, σκωρίες) κλπ.

Διαχείριση και προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς με μη καταστρεπτικές μεθόδους – Αρχαιολογία Τοπίου

Αρχαιολογία Τοπίου

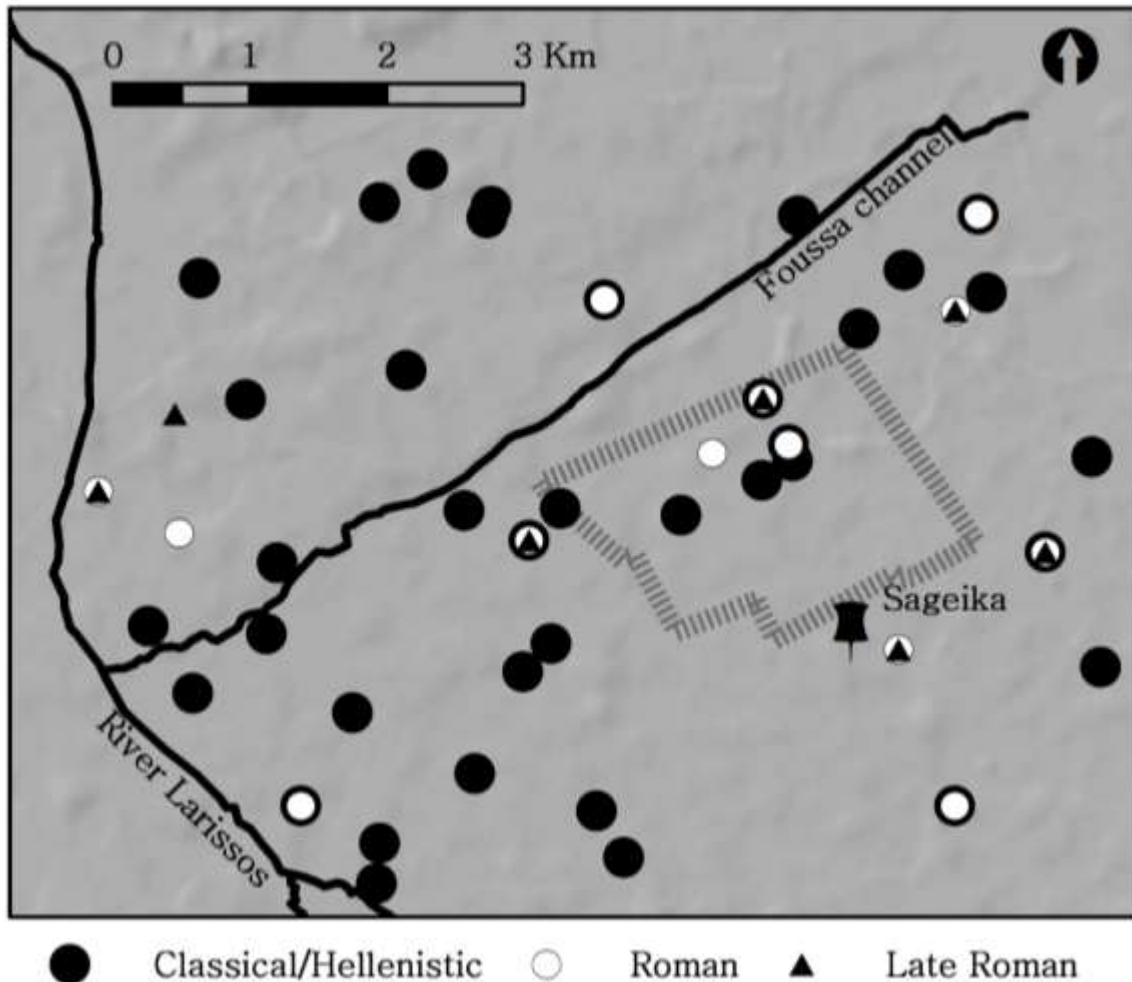
Ενδιαφέρον έχουν και τα άυλα κατάλοιπα του τοπίου, στα οποία συγκαταλέγονται τα **τοπωνύμια** όλων των κατηγοριών (οικωνύμια, εδαφωνύμια, αγιωνύμια, φυτωνύμια, ζωνονύμια, ανθρωπονύμια, χρήσης γης, κτητορικά κ.α.), π.χ. Λούτσα, Βαρκό, Βρωμονέρι, Καμίνια.

Πολύτιμες πηγές ανάγνωσης και μελέτης του τοπίου συνιστούν οι γραπτές πηγές (έγγραφα ιδιωτικά ή δημόσια, χάρτες, φωτογραφίες, προϊόντα τηλεπισκόπησης, σχέδια) και οι προφορικές μαρτυρίες (συνεντεύξεις, ηχογραφήσεις).

Την αρχαιολογική-ιστορική έρευνα συνδράμουν περαιτέρω οι γεωφυσικές, γεωαρχαιολογικές, αρχαιομετρικές, αρχαιοβοτανικές, παλυνολογικές κλπ. έρευνες.

Διαχείριση και προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς με μη καταστρεπτικές μεθόδους – Αρχαιολογία Τοπίου

Μελέτη περίπτωσης Α: Πεδιάδα Δ. Αχαΐας

ένα αποστραγγιστικό σύστημα 2000 ετών;

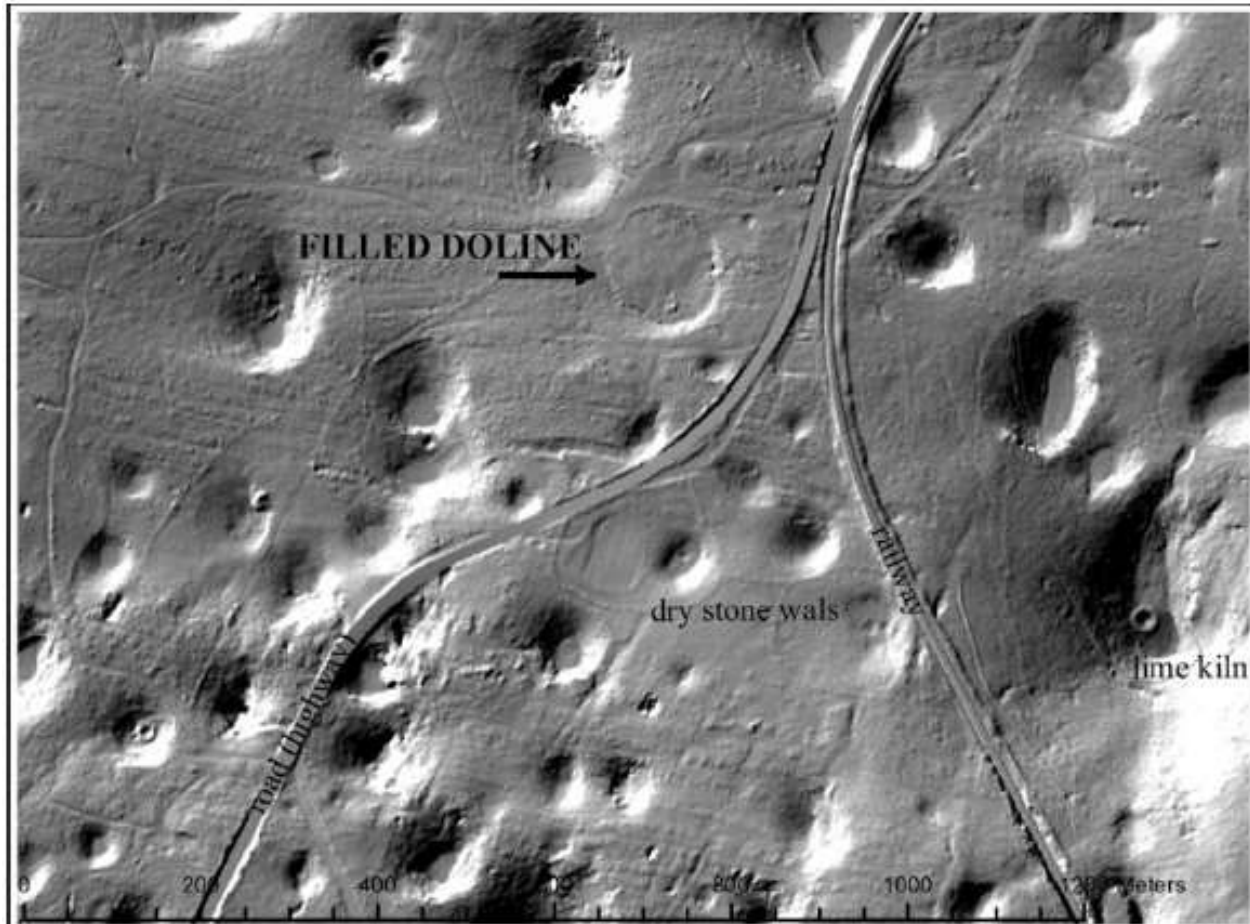
Βιβλιογραφία

Simoni H. & K. Paragiannopoulos, 2017, p. 325-329
Παπαγιαννόπουλος Κ. & Α. Ντάρλας, 2005

Διαχείριση και προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς με μη καταστρεπτικές μεθόδους – Αρχαιολογία Τοπίου

Μελέτη περίπτωσης Β: Κλασικό Καρστ

Δολίνες: οι διαχρονικοί κήποι των κατοίκων

Βιβλιογραφία

Novakovic P., H. Simoni & B. Mušič, 1999
Breg Valjavec M. & M. Zorn, 2015

Συμπέρασμα

Η διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς μάς αφορά, γιατί:

Είναι αναγνωρισμένο ατομικό μας δικαίωμα.

Η άσκηση του γεωλογικού έργου συχνά εμπίπτει στη νομοθεσία περί αρχαιοτήτων.

Η καταγραφή, ερμηνεία & διαχείριση των πολιτισμικών φαινομένων εξαρτάται διαχρονικά από τη διάδραση ανθρώπου και φυσικών διεργασιών πάνω στη Γη, η οποία γίνεται αντιληπτή χάρις και στην γεωλογική έρευνα & επιστήμη.

Π Ρ Ο Τ Ε Ι Ν Ο Μ Ε Ν Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- Alcock, S. E. 2002. *Archaeologies of the Greek past: Landscape, monuments, and memories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Antrop, M. 2005. Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning* 70/1-2, 21-34
- Bergmann B., 1995: Greek Masterpieces and Roman Recreative Fictions. *Harvard Studies in Classical Philology* Vol. 97, *Greece in Rome: Influence, Integration, Resistance*, 79-120.
- Braudel, F. 1995. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, v. 1 (transl. by Sian Reynolds). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- Breg Valjavec, M. & M. Zorn, 2015. Degraded Karst Relief: Waste-filled Dolines. Daniels J.A. (ed.) *Advances in Environmental Research* v. 40, 77- 95
- Council of Europe, 1992: *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, European Treaty No 143, <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/143.htm>.
- Council of Europe, 2000: *European Landscape convention*, European Treaty No 176, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>.
- Council of Europe, 2005: *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, European Treaty No 199, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>
- Dejeant-Pons, M. 2006: The European Landscape Convention. *Landscape Research* 31/4, 363-384
- Diaz-Andreu, M. & T.C. Champion (eds) 1996: *Nationalism and Archaeology in Europe*. London: University College London Press.
- Fairclough, G. & St. Rippon (eds) 2002: *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change*. Brussels; Europae Archaeologiae Consilium.
- Hamilakis, Y. & E. Yalouri, 1996: Antiquities as symbolic capital in modern Greece. *Antiquity* 70, 117-129.
- Hamilakis, Y. 2007: *The Nation and its Ruins. Antiquity, Archeology and National Imagination in Greece*. Oxford University Press
- Lowenthal, D. & M. Binney (επιμ.) 1981: *Our past before us: Why do we save it?* London: Temple Smith.
- Mansell, George, 1979: *Anatomy of architecture*. A & W Publishers.

Π Ρ Ο Τ Ε Ι Ν Ο Μ Ε Ν Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- Meskell, L. (επιμ.), 1998: *Archaeology under fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London and New York: Routledge.
- Novakovic P. & H. Simoni, 1997: Archaeology of the Kras dolinas. *Annales for Istrian and Mediterranean Studies* 10, 19-36.
- Novakovic P. , H. Simoni & B. Mušič, 1999: Karst dolinas: Evidence of population pressure and exploitation of agricultural resources in karstic landscapes. Levau Ph., Trement, F., Walsh, K. & Barker Gr. (eds): *Environmental reconstruction in Mediterranean landscape archaeology* , Oxford: Oxbow Books, 123-134.
- Parker G., 2006: Obelisks still in exile: monuments made to measure? Bricault L., Versluys M. J. & P.G.P. Meyboom (eds), *Nile into Tiber: Egypt in the Roman World. Proceedings of the 3rd International Conference of Isis Studies, Leiden, May 11-14 2005*. Brill, 209-222
- Rizakis, A.D (ed.) *Paysages d'Achaïe I. Le bassin du Péiros et la plaine occidentale, (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 15)*. Athènes: Centre de recherches de l'antiquité Grecque et Romaine - Fondation Nationale de la Recherche Scientifique.
- Sax J.L., 1989 *Heritage Preservation as a Public Duty: The Abbe Gregoire and the Origins of an idea*. Berkeley Law Scholarship Repository
(<https://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.gr/&httpsredir=1&article=2662&context=facpubs>)
- Schnapp, A. 1996: *The discovery of the past*. London: British Museum Press
- Simoni, H. & K. Papagiannopoulos, 2017: Integrating Local History and Landscape Archaeology: two case studies from western Greece. *Journal of Greek Archaeology* 2, 321-337
- Stephenson P., 2016: *The Serpent Column: a cultural biography*. Oxford: Oxford University Press.
- Tauber, C. 2009: *Bilderstürme der Französischen Revolution. Die Vandalismus-Berichte des Abbé Grégoire*. Fribourg en Brisgau: Rombach Verlag
- Woodward C., 2001: *In ruins*. London: Vintage

Π Ρ Ο Τ Ε Ι Ν Ο Μ Ε Ν Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- Κόκκου, Α. 1977: *Η Μέριμνα για της Αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα Πρώτα Μουσεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ερμής.
- Μαλλούχου Τυφανο, Φ. 2008: *Η Αναστήλωση των Αρχαίων Μνημείων στη Νεότερη Ελλάδα (1834 – 1939). Το Έργο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. 2η Έκδοση*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 176.
- Πάντος, Π. Α. 2001: *Κωδικοποίηση νομοθεσίας για την πολιτισμική κληρονομιά κατά θέματα, Α΄ Ελληνική Νομοθεσία*. Αθήνα: ΥΠΠΟ, Διεύθυνση Αρχείων Μνημείων και Δημοσιευμάτων.
- Παπαγιαννόπουλος Κ. (επιμ.) 2011: *Σαγαίικα. Μεταμορφώσεις ενός τοπίου*. Πάτρα: Δ. Δ. Αχαΐας/ Ινστιτούτο Τοπικής Ιστορίας (ΙΤΙ) & Ομάδα Αρχαιολογίας του Τοπίου (ΟΜΑΡΤ), Ιστορία Δυτικής Αχαΐας 4.
- Παπαγιαννόπουλος, Κ. & Α. Ντάρλας 2006: *Οι μεταμορφώσεις ενός τοπίου μέσα στα νερά*. Σιμώνη Ε. (επιμ.) *Υδάτινες διαδρομές στο νομό Αχαΐας*. Πάτρα: ΤΕΔΚ Ν. Αχαΐας.
- Πετράκος, Β. Χ. 1982: *Δοκίμιο για την αρχαιολογική νομοθεσία*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΤΑΠ, αρ. 29.
- Σκουρής, Π. & Ε. Τροβά, 2003: *Προστασία Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Αθήνα: Σάκκουλα.
- Σταυρόπουλος, Ξ. 2011. Γεωλογία – Υδρογεωλογία – Γεωπεριβάλλον, στο Κ. Παπαγιαννόπουλος (επιμ.) *Σαγαίικα. Μεταμορφώσεις ενός τοπίου τ. Α: 29-39*. Πάτρα: Δ. Δ. Αχαΐας/ Ινστιτούτο Τοπικής Ιστορίας (ΙΤΙ) & Ομάδα Αρχαιολογίας του Τοπίου (ΟΜΑΡΤ), Ιστορία Δυτικής Αχαΐας 4
- Συλλογικός τόμος 2009: *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe publishing.
- Χαμπίδη, Π. 2011. Εδαφολογική μελέτη περιοχής Σαγαϊίκων, στο Κ. Παπαγιαννόπουλος (επιμ.) *Σαγαίικα. Μεταμορφώσεις ενός τοπίου τ. Α: 41-48*. Πάτρα: Δ. Δ. Αχαΐας/ Ινστιτούτο Τοπικής Ιστορίας (ΙΤΙ) & Ομάδα Αρχαιολογίας του Τοπίου (ΟΜΑΡΤ), Ιστορία Δυτικής Αχαΐας 4.
- Χριστοφιλόπουλος, Δ. 2002: *Πολιτιστικό Περιβάλλον – Χωρικός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Αθήνα: Π.Ν.Σάκκουλας